

NĚKTERÉ FUNKCE A FUNGOVÁNÍ ÚSES V SOUČASNÉ DOBĚ A JEJICH POTENCIÁLNÍ VLIV NA OBNOVU FYZICKÝCH I SOCIÁLNÍCH STRUKTUR V KRAJINĚ

Mgr. et MgA. Berenika POLÍČKOVÁ, Ph.D.

*Ústav systémové biologie a ekologie v.v.i. AVČR, České Budějovice
a Národní zemědělské muzeum, Praha*

ANOTACE

Povědomí o tom co je ÚSES v řadách místních zastupitelů neodpovídá jeho významu. Realizace ÚSES mnohde není ani v konkrétnějších plánech, nehledě na nutnou aktualizaci mapových pokladů pro tyto plány. Význam ÚSES (či podobné, metodicky aktualizované sítě) je ale pro obnovu struktur v krajině či naopak pro rušení či pozměňování nefunkčních struktur v krajině naprosto nezastupitelný. Úřady (zejména místná) si význam ÚSES částečně z neznalosti, částečně z jiných, zejména ekonomických důvodů odmítají připustit.

Z hlediska obnovy fyzických (ale i sociálních) struktur v krajině ÚSES by měl záchytným bodem pro plánování krajinných úprav a tvorbu územních plánů i menších obcí. Skutečnost je však často velmi odlišná.

Mapy ÚSES leží srolované ve skříních referátů životního prostředí bývalých okresních úřadů, přičemž rozhodovací a výkonná moc v tomto ohledu byla delegována na pověřené obce třetího stupně. Tam ovšem mnohdy starosta ani úředníci nevědí, co to ÚSES je.

Zcela samostatnou kapitolou je realizace záměrů ÚSES, která je podmíněna realizací pozemkových úprav, která například ve studovaném regionu - Míroticko u Písku, připadá nejdříve na rok 2015. Od samotného mapování (1993, AOPK - Huml, Kašák) zde tedy k „tušené“ realizaci uběhne minimálně dvacet let. Je tedy jasné, že bude muset proběhnout aktualizace pokladů ÚSES.

Mnohé změny, ve smyslu realizace plánů ÚSES, provedla již příroda sama – zarůstání trninami, zvětšení počtu remízků – tedy zvětšování ploch potenciálních refugií drobné zvěře, či samovolná degradace technických úprav toků, tzv. meliorací.

Mnohé ekosystémy a koridory byly naopak brutálně narušeny – na Míroticku konkrétně výstavbou rychlostní komunikace R4 či „šedou“ průmyslovou i občanskou výstavbou na okrajích sídel.

Jakou funkci by plány ÚSES mohly sehrát při obnově fyzických a zároveň sociálních struktur v krajině nám mohou pomoci osvětlit fakta zjištěná při šetření v jihočeské lokalitě Míroticko u Písku, ve které jsem sbírala materiál ke své doktorandské práci. Z hloubkových, otevřených rozhovorů s 31 respondenty (26 starousedlíků, 5 novousedlíků) vyplývají souvislosti, které mohou pomoci objasnit potřebu ÚSESů, ať již v jejich stávající či inovované podobě.

OBNOVA STRUKTUR V KRAJINĚ

Tab. 1 Obnova struktur v krajině

Které struktury byste v krajině obnovil?	Starousedlíci	Novousedlíci
Zakřivení vodních toků	3	2
Potoky opět na povrchu – odtrubnění	5	1
Aleje	7	2
Cesty	24	3
Rybníky a rybníčky	15	4
Křížky	6	1
Velikost polí	11	3
Meze	21	3
Jiné	17	3

Zdroj: Empirické šetření

n=31 (respondenti měli možnost jmenovat více subjektů, seřazené od 1 do 5, podle důležitosti, sečtením a vydělením vznikla tato absolutní tabulka)

Mnoho respondentů reflektuje, že je třeba obnovit **krajinu jako celek** nejen její jednotlivé elementy, struktury.

V kategorii „jiné“ se nejčastěji objevovalo přání vrátit v té či oné podobě do krajiny život, zamezit zarůstání krajiny či její devastaci.

Mě nejvíc vadí, že v tý krajině není ŽIVOT! Když jsme sem přišli, kamkoli jsi šla, všude byli lidi. Kosili, pásli; když člověk šel, vyplašil pět až šest zajíců. Dneska nic. (novousedlý muž, 1944)

Co se meliorací a napřimování týče, je jasné, že hospodaření bez nich v některých oblastech bylo velmi svízelné, ale zároveň z výpovědí respondentů vyplývá, že se dříve (částečně i díky své nákladnosti a náročnosti) provádělo opravdu jen v nejnezbytnějších lokalitách, a tím pádem se krajina dříve nepřesušovala jako po velkoplošných úpravách vodních toků od let padesátých podnes.

Už před druhou válkou se dělaly takový vodotoky. To byly svedený klůsy z polí – rýha, ve které byla drť, štěrka a v něm položená trubka, ale dělalo se to jen na nejvlhčích polích. Končily nebo začínaly většinou studánkou, ta bývala čistá... práškovat se začalo až v 50 letech. (žena, 1926)

Neregulovaný tok. Ten tu není, ten bych uvítala. Chybí tu živá voda. Chci dominantu a tok. Dominanta tu v rámci zvládnutosti je... i zvuk tekoucí vody, to je blaho... (novousedlá žena, 1962)

SOUVISLOST MIZENÍ POMÍSTNÍCH JMEN A STRUKTUR

Porovnání zmizelých pomístních jmen a struktur, které by v krajině respondenti rádi obnovili bylo zjištěno, že zmizela jména struktur, které v krajině respondenti postrádají. Tudiž je nasnadě, že byly zrušeny struktury funkční a mají-li v krajině fungovat vazby ekologické, mezilidské i vazby lidí a přírody, je záhodno tyto struktury co nejdříve obnovit. Ať již k tomu pomůže realizace projektů ÚSES či projekty mikroregionů v Operačních programech apod.

ZRUŠENÍ ČI POZMĚNĚNÍ STRUKTUR V KRAJINĚ

Tab. 2 Zrušení či pozměnění struktur v krajině

Které struktury byste v krajině zrušil, pozměnil?	Starousedlíci	Novousedlíci
Betonové plochy	4	5
Velká pole	16	4
Silnice	3	3
Nefunkční budovy	8	3
Stožáry	20	5
Jiné	11	2
– meliorace	4	1

Zdroj: Empirické šetření

n=31 (respondenti měli možnost jmenovat více objektů)

Pro starousedlíky jsou nejpálčivějšími strukturami velké lány a stožáry.

Až se budou meze rozorávat, bude se chleba nedostávat ... až zadrátujou zem, bude ještě hůř, bude jedna katastrofa střídá druhou – podívejte, všude sou tady dráty. (žena, 1928)

Styl hospodaření, velká mechanizace sem nepatří. Ty stožáry a to všechno mění krajinu. Každá kultura krajinu mění. Traktory samozřejmě taky. Koně dřív řehtali, klapali, patřili do krajiny, neškodili, pomáhali. Všechno je dnes mechanizovaný. Dřív rachotily vozejky.

Jižní Čechy – to byla zahrada. Kam člověk stoupnul. Chodilo se na jahody, borůvky, chodila nás parta, deset dětí, natrhat konev nebyl problém. To všechno vyhnulo. Mně přijde, že příroda umírá.

Dřív bylo víc vláhy, víc bouřek. Ty meliorace tomu nepřidaly. Dřív před kolektivizací se taky dělaly meliorace, ale v malým, s rozmyslem. Ne šmahem. (muž, 1917)

Velká pole, ale jde to těžko (muž, 1929)

Jo, ty lány, není tu žádná zvěř, je to smutný... (žena, 1933)

Velká pole, ty hony, zajíc, koroptve, bývali na mezích. Ty zvířata nemaj šanci mít mladý a voda je všechna pod zemí, voni se jdou napít do strouhy, co jde od Dolu a musej dojít od Stráže až sem. Voda byla v jezárku, po strouhách se mohli napít, kde chtěli... Hlavně když maj mladý. Koroptve bejvaly, vyhřívaly se na mezích, dneska v tom honu není kam se schovat. To jak bejvalo, nebude. (muž, 1933)

Dalšími strukturami hodnými odstranění jsou podle respondentů především meliorace, mnozí z nich požadovali odtrubnění potoků, návrat vody do krajiny i přímo padl pojem „revitalizace“. Další požadavky byly na zmírnění používání těžké mechanizace, opravu rozbitých cest a zalesnit nepoužívaných polí.

Novousedlíkům nejvíce vadily velké betonové plochy, jak průmyslové zóny, tak plochy v bývalých továrních komplexech či areálech zemědělských družstev. Podle jejich názoru je třeba napřed využít objekty stávající, než budovat nové. Velká pole jsou nejen nehezká, nefunkční z hlediska krajiny a ekosystémů, ale i z hlediska průchodnosti.

Mít kouzelný proutek, tak zruším tyhle obludnosti všechny. (žena, 1936)

STRUKTURY LINEÁRNÍ A ZAKŘIVENÉ

Respondentům v krajině **chybí lidé**, jejich viditelný **život**, pohyb. Dostali jsme se tak vlastně do fáze, kterou si přáli romantici: prázdná, stále divočejší krajina (dnes ovšem střídaná, obkličovaná pravoúhlými technicistními zónami „výroby“).

Chybí liniové struktury živé – křivky a nepravoúhlé plochy. Nahradily je linky (napřímené toky, silnice a vedení) a pravoúhlé pravidelné a předvídatelné plochy jak polí, tak průmyslových zón, parkovišť a podobných technických zařízení.

Vertikální krajinné dominanty (zejména křížové cesty, poutní kaple, kostely) zarůstají a jejich místa mnohdy dosti nevybíravě obsazují stožáry velmi vysokého napětí a stožáry mobilních operátorů. Tyto technické stavby jsou narozdíl od kostelů nepřístupné a ničí zároveň možnost dalekého rozhledu a duchovní zážitky z něj, který poutníci dříve měli. Ničí tak místa, jež jsou nejvýraznějšími a nejmilovanějšími krajinnými body. Navíc v noci tyto stožáry světelně znečišťují horizont.

INICIÁTOR ZMĚNY VZTAHU KE KRAJINĚ

Tab. 3 Iniciátor změny vztahu ke krajině

Kdo by s tím měl začít ?	Starousedlíci	Novousedlíci
Stát	5	0
Lidi místní	4	2
Lidé, kteří sem přicházejí odjinud	4	2
Nikdo, nedá se to změnit	3	0
Jiné	16	4

Zdroj: Empirické šetření

n=31 (respondenti měli možnost jmenovat více subjektů)

Více než třetina respondentů se shodla, že změnit se musí prostě lidé sami. Někteří výslovně pravili, že každý musí začít u sebe a výchovy svých dětí. Je třeba aby lidé znovu našli víru a slušnost, vztah k půdě a pracovní morálku; to jsou hodnoty, které podle respondentů nejvíce chybí. Dále někteří volali po zavedení jasného řádu, platného a čitelného pro všechny bez výjimek.

Musí se změnit lidi, ale bojím se, že se mění spíš k horšimu. Přírodě se nedělá nic dobrého. Rabuje se. (muž, 1917)

Stát je viděn jako poměrně slabý účastník tohoto zlepšovacího procesu, dosud nepomáhá, či podle některých respondentů spíš škodí, ergo jen málo respondentů se na něj spoléhá.

Stát by měl vytvořit lepší podmínky pro zemědělce. Ted' se to asi nezmění, ale bude se s tím muset něco udělat. Dojde na to. Dovážet všechno to nejde. To stojí peníze. (žena, 1933)

Zprvu místní lidé a snažit se, aby stát nebyl alespoň proti, když už nepomůže, nebo jen málo. Jak vím z vlastních zkušeností – v podstatě se vším. (žena, 1980)

A kdo by tedy měl stav změnit konkrétně: staro- či novousedlíci?

Zatímco ve skupině starousedlíků převažoval názor starousedlíci nebo obojí, ve skupině novousedlíků to byli novousedlíci, či všichni, co tu žijí. Zdá se, že každá skupina věří ve svůj vlastní potenciál.

ZMĚNA VZTAHU KE KRAJINĚ

Respondenti obou skupin se shodně domnívají, že lidé měli dříve lepší vztah ke krajině, než mají dnes.

Tab. 4

Jak by se dalo docílit toho, aby měli lidé lepší vztah k této konkrétní krajině
Více lidí (zamezení dalšímu úbytku stálých obyvatel a ztrátě kontinuity a ztrátě vztahu ke krajině)
Místní „lidři“ – více, podpora
Navázání kulturní tradice (obnovení tradic, zvyků, vazeb ke kultuře předků)
Obnovení vlastnických vztahů
Obnovení kontinuity
Obnovení krajinných struktur
Obnovení vztahu k práci

Příčinou ztráty vztahu ke krajině je podle většiny respondentů násilné odnětí vlastnických práv i povinností; zlenivění lidí, jejich změněný vztah k práci a zároveň ztráta víry a pokory, smíření s osudem.

Hlavní naději spatřovali respondenti ve výchově, návratu k půdě a bývalým vlastnickým vztahům. Též ve změně situace – paradoxně její zhoršení – jak ekonomické, tak nedostatek některých klíčových surovin by mohlo podle respondentů vést ke zlepšení vztahu k půdě a práci.

PŮVODCE A CHARAKTER ZMĚN; ČASOVÝ HORIZONT

„Šedá a pasivní“ skupina rurální society stále pasivně čeká, až přijde „někdo“ a onu změnu vykoná.

Třetina respondentů (převážně z aktivnější a šedé vrstvy) se domnívá, že změnit se musí **lidé sami**. Začít by se mělo u výchovy dětí (především každý svých již doma) a v zavedení jasného řádu, platného a čitelného pro všechny bez výjimek.

Stát je viděn jako poměrně slabý účastník procesu změn vztahu ke krajině, (vysvítá zde zcela jasně **nedůvěra** jako problém moderní společnosti, problematizující samotné fungování demokracie).

Staro- i novousedlíci věří ve svůj vlastní potenciál v iniciování změn vztahu ke krajině.

Obě skupiny shodně tvrdí, že **je třeba začít změnami uvnitř sebe sama, uvnitř společenství; konkrétněji i skromností, poctivostí, mezilidskými vztahy**. Panuje ale **skepse**, že se morálkalepší, sankce a právo se jeví velice bezzubé. Podle respondentů je třeba zlepšit přístup lidí k práci, půdě, krajině; rovnost měření i souzení přestupků.

Nadějně je začít u osvěty, snažit se především vést děti, vychovávat v nich lásku k přírodě.

Několik respondentů by rádo vidělo, kdyby bylo možné začít u zemědělství, ale i v tomto bodě panuje silná skepse. Návrat k půdě se jeví jako možný snad až bude nejhůře, vyjevuje se zajímavý fenomén **„katastrofa jako možná cesta k ozdravení tradiční společnosti a hodnot“**

Časový horizont těchto změn leží podle respondentů mezi padesáti až sto lety

ZÁVĚR

Z uvedených citací i zjištěných souvislostí je tedy patrné, že obyvatelé sami, by nějakou (mnohdy i velmi konkrétní) formu odborného zásahu do krajiny ve smyslu její stabilizace, estetizace i prohloubení a rozšíření jejich ekologických funkcí uvítali.

Rádi by se na této změně, v některých případech i fyzicky, podíleli – zejména mladší ročníky, a to jak z řad staro-, tak i novousedlíků.

Stát, reprezentovaný pro respondenty zejména místními úřady, zastupitelstvy či ostatními institucemi, které by tomuto odbornému zásahu měly napomáhat, mnohdy stojí vysloveně proti „probouzejícím se“ občanům či obnovujícím se sdružením. V „lepší“ případě státní instituce mlčí, v horším (jako v konkrétním případě obnovování tzv. meliorací Zemědělskou vodohospodářskou správou) aktivně napomáhá devastaci samovolně se obnovujících biokoridorů či biocenter.

Jen v málokterém, nejlepším, případě jde místní úřad s lidmi (jako například Čechticích na Želivce či na Vlašimsku – šetření Euroharp, HBÚ ČSAV, 2002-4). Pak se ale výsledky pro občany i přírodu vyjevují poměrně rychle.

Nezbývá než si přát a dělat vše pro to aby posledně jmenovaný přístup převládl. Jak toho ovšem docílit je zatím ve hvězdách. Osobně (a vyplývá to nepřímo i z mnohých výpovědí respondentů) si myslím, že jediná šance je posilovat občanské struktury, spolky, obnovovat život rurální komunity, která se pak zpětnovazebně chová ochranně ke „své“ krajině. Vztah generuje vztah.